

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т.Рильського

Головаха-Хікс Інна Євгенівна

УДК 398.2 (477)

ОПОВІДАЧ
ТА
ДИНАМІКА УСНОЇ ПРОЗОВОЇ ТРАДИЦІЇ

10.01.07. – Фольклористика

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 1997

00751798 (.)

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України.

Науковий керівник

кандидат філологічних наук, ст. науковий співробітник
Бріцина О.Ю.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т.Рильського НАН України, заступник директора

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор Гацак В.М., РАН, Інститут світової літератури ім. М.Горького, завідуючий відділом фольклору,

кандидат філологічних наук, ст.науковий співробітник Таланчук О.М.
Інститут Українознавства Київського Університету ім. Т.Шевченка,
завідуюча відділом фольклору

Провідна установа

Міністерство Освіти України, Київський Університет ім. Т.Шевченка,
кафедра фольклористики, м.Київ

Захист відбудеться 25 листопада 1997 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01 57.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук при Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України за адресою: 252001, Київ – 1, вул. М.Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України (вул. М.Грушевського, 4).

Автореферат розісланий 21 жовтня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Микитенко О.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Процес функціонування усної прозової традиції у часі пов'язаний з рядом факторів суб'єктивного характеру, серед яких важливе місце посідає творча діяльність оповідача. Аналіз особливостей процесу передачі та сприйняття традиційного твору сучасними носіями фольклорної традиції, вивчення типових обставин побутування прозового твору та аналіз певних комунікативних ситуацій, у яких відбувається творче спілкування між оповідачем та аудиторією, сприяють кращому розумінню загального стану та перспектив розвитку прозової традиції саме зараз. Розгляд цих питань набуває особливої актуальності на сучасному етапі, коли багато йдеться про занепад певних фольклорних жанрів. Для української фольклористики актуальність проблеми виконавства зумовлена ще й тим, що існує унікальна можливість дослідження живої прозової традиції, шляхів її розвитку й функціонування та вивчення сучасного оповідача шляхом експериментальної роботи з ним.

СТУПІНЬ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ. Роль творчої діяльності особистості в процесі передачі колективного за своєю природою твору - проблема надзвичайно складна, яка потребує комплексного підходу до її вивчення. Традиція дослідження проблеми виконавства на емпіричному рівні, через розгляд майстерності окремих оповідачів, виникла ще на початку ХХ століття й активно розвивалась протягом наступних десятиліть. Праці такого характеру становлять надзвичайно важливий матеріал для вивчення життя прозової традиції певних регіонів і творчості окремих виконавців. Починаючи з другої половини ХХ століття, в зарубіжній та вітчизняній фольклористиці з'являються нові напрямки й підходи до вивчення проблеми виконавства. Ця проблема розглядається в колі питань про природу фольклору, зв'язок традиційного та індивідуального в процесі функціонування прозової традиції, варіативності й стабільності фольклорного тексту; досліджуються принципи запам'ятовування та відтворення традиційного тексту епічними виконавцями й казкарями, динаміка оволодіння виконавською майстерністю (праці М.Перрі, А.Лорда та їх послідовників). Цим питанням приділяється значна увага в роботах відомих дослідників другої половини сторіччя - Г.Астахової, В.Гацака, Б.Путилова, Н.Черняєвої, К.Чистова та інших. Практичні дослідження та теоретичні висновки основоположників "формульної теорії", М.Перрі й А.Лорда, поклали початок вивченню проблеми виконавства

дослідженням творчого процесу, а праці сучасних фольклористів, зокрема А. Дандиса, Б. Ден-Амоса, Л. Дег, Р. Джорджеса, сприяли її розробці в колі питань про функціонування тексту в контексті та природу фольклору взагалі. У вітчизняній фольклористиці проблема виконавства, на жаль, тривалий час вивчалась переважно на емпіричному рівні, значна увага надавалась постатям і творчості окремих казкарів (праці М. Гиряка, П. Лінгура та інших). Але в останні десятиріччя з'являються дослідження, присвячені вивченню творчої діяльності оповідача в комунікативному контексті, експериментальній роботі з ним (О. Бріцина), проблемі функціонування прозових творів неказкового характеру та постаті оповідача в цьому контексті (С. Мишанич), проблемам народного професіоналізму (С. Грица). На сучасному етапі проблема виконавства вивчається на межі фольклористики, психології, соціології та лінгвістики.

В основу аналізу процесу функціонування традиції покладений ПРИНЦИП ІСТОРИЗМУ, бо зміни соціального характеру, економічний та культурний розвиток суспільства значною мірою впливають на формування нового типу виконавця, нової аудиторії, варіативних видозмін традиційного твору та жанрової системи. В основу аналізу процесу функціонування прозової традиції у часі покладено ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ МЕТОД, який дає можливість побачити динаміку розвитку жанрової системи та певних творів протягом сторіччя. А сучасний стан прозової традиції та творча діяльність її носіїв аналізуються у органічному зв'язку не лише з комунікативним, але й з соціокультурним контекстом, який є ключем для розуміння шляхів розвитку традиції.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Головна мета дослідження - простежити процес функціонування усної прозової традиції типового фольклорного осередку протягом сторіччя та проаналізувати роль сучасного оповідача в процесі її побутування.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- схарактеризувати та проаналізувати постать сучасного оповідача казкової й неказкової прози в контексті історично-культурної епохи;
- проаналізувати часову динаміку репертуару й простежити долю окремих творів, схарактеризувати ставлення виконавців та аудиторії до фольклорної прозової традиції, роль оповідача й аудиторії в процесі усної трансмісії;
- дослідити процес функціонування прозової традиції фольклорного се-

редовища протягом сторіччя зіставленням синхронних "зрізів".

ПРЕДМЕТОМ дослідження є творча діяльність оповідача в певних комунікативних ситуаціях.

МАТЕРІАЛОМ для аналізу слугують казкові та неказкові прозові твори, зафіксовані наприкінці минулого сторіччя в селі Плюске (Чернігівська область, Носівський район) українським збирачем О.Малинкою, а також записи експедицій 1994-95 рр., здійснених автором та співробітниками Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України.

НАУКОВА НОВИЗНА РОБОТИ полягає в спробі з'ясувати роль сучасного виконавця в процесі функціонування прозової традиції в часі через розгляд його творчої діяльності в певних комунікативних ситуаціях. Докладний аналіз побутування прозової традиції типового фольклорного осередку через творчу діяльність її носіїв сприятиме кращому розумінню процесів розвитку та занепаду певних прозових жанрів. Особливе місце в дослідженні посідає аналіз постаті виконавця неказкової прози, творча діяльність якого аналізувалась у світовій та вітчизняній фольклористиці порівняно менше, ніж творчість епічних співців та казкарів.

ПОЛОЖЕННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАХИСТ:

- дослідження сучасного стану та динаміки фольклорної традиції в окремому осередку засвідчує, що вона продовжує активно функціонувати, хоча в репертуарі, складі носіїв, особливостях побутування окремих жанрів сталися певні зміни;

- глибоке та всебічне вивчення побутування традиції неможливе поза розглядом виконавства як необхідної складової процесу усної трансмісії;

- форми побутування сучасного фольклорного прозового репертуару значною мірою зумовлені як традиційними уявленнями носіїв фольклорної традиції, так і їх інтересами, що відображають зміни в суспільному бутті;

- динаміка змін, що сталися протягом сторіччя, може бути коротко схарактеризована так:

1. Більшість казкових текстів, зафіксованих у минулому сторіччі, нині відома лише незначній частці сучасних носіїв фольклорної традиції. Вони відтворюють ці казки лише за умов наявності дитячої аудиторії, або "на прохання". Значна кількість казкових сюжетів, відомих сучасним оповідачам, запозичені з літературних джерел. Але й на сучасному етапі існують окремі оповідачі-майстри, які відтворюють традиційні казкові сюжети майже то-

тожно з записами минулого сторіччя.

2. Переважно більшість виконавців даного фольклорного осередку складають жінки середнього та старшого віку (що значно відрізняється від минулого сторіччя, коли казкарями були переважно чоловіки). Це ж стосується й складу аудиторії.

3. Неказкова проза активно побутує серед сучасних носіїв фольклорної традиції. Певні жанри (наприклад бувальщини) користуються особливою популярністю серед сучасних виконавців та їх аудиторії. Тексти такого характеру (поряд з апокрифічними легендами та тлумаченням снів) складають переважну частину репертуару майстрів-виконавців.

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Вперше в українській фольклористиці проблема виконавства досліджується на широкому тлі світової фольклористики, з урахуванням різноманітності запропанованих наукових підходів вивчення. Процес виконавства розглядається як творчий акт (у якому воля виконавця "контролюється" традицією), значною мірою зумовлений особливостями комунікативної ситуації. Все це дозволяє в новому ракурсі висвітлити проблему індивідуальності та колективного начала в історичній динаміці усної наративної традиції, максимально врахувати специфіку фольклору як явища суспільного буття при аналізі творчих процесів у ньому.

Матеріали дослідження можуть бути використані при вивченні історії проблеми виконавства в світовій та вітчизняній фольклористиці; висновки дисертаційної роботи можуть складати основу для аналізу процесів, властивих розвитку жанрів фольклорної прози на сучасному етапі. Запропоновані в дослідженні методи аналізу постаті сучасного виконавця стануть в нагоді при фольклористичному, літературознавчому, психологічному аналізі творчої ролі індивідуума.

СТРУКТУРА ТА ОБСЯГ РОБОТИ. Мета та завдання дослідження визначили структуру роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаної літератури (175 позицій). Повний обсяг роботи - 175 сторінок, додатки - одна одиниця.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У "ВСТУПЦІ" обґрунтовується актуальність, новизна й науково-практичне значення дослідження, визначаються його завдання, структура, теоретична основа й методологічні принципи, формулюються висноски на захист положення.

У розділі I - "ПРОБЛЕМА ВИКОНАВСТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ" розглядається історія вивчення зазначеної проблеми в українській та світовій фольклористиці XIX-XX століть. Проаналізовані основні концепції й напрямки вивчення постаті виконавця та його ролі в процесі функціонування традиційного твору. Історія питання розглядається в хронологічній послідовності.

В дослідженні відзначені витoki інтересу дослідників та збирачів фольклору до постаті виконавця, який почав формуватись вже в середині минулого сторіччя. Поворотним моментом була фольклористична діяльність братів Грімм, які заклали нові принципи збирання й публікації казкових творів. Але лише в 60-і роки з'являється інтерес до постаті казкаря та умов відтворення казок. Українську фольклористику можна вважати піонером у зверненні до проблеми виконавства. В першій частині дослідження здійснено докладний аналіз фольклористичної діяльності П.Куліша, М.Лисенка та П.Рибникова. Відзначено, що ці студії ще не ставили суто наукової мети, мали швидше описовий характер. Початком теоретичного з'ясування проблеми виконавства стала діяльність російського фольклориста О.Гільдфердінга. В дослідженні розглянуті основні положення статті "Олонецкая губерния и ее народные рапсоды" (передмова до збірки "Онежские былины" (1873 р.)). При аналізі діяльності фольклористів другої половини XIX століття суттєва увага надається збирацькій діяльності В.Гнатюка та інших фольклористів, записи яких, завдяки детальній паспортизації, складають цікавий матеріал для проведення повторних записів і вивчення фольклорної традиції певного осередку. Записи, здійснені П.Гнідичем, Б.Грінченком, М.Драгомановим, В.Левсевицем, І.Манжурою, П.Чубинським, підготували ґрунт для вивчення динаміки розвитку фольклорної традиції в часі. Друга половина XIX століття

може бути визначена як початковий етап у дослідженні проблеми виконавства: формується термінологічний апарат, складається база для проведення подальших досліджень, з'являються перші описові та теоретичні праці, присвячені постаті оповідача; видавничі й збирацька діяльність фольклористів характеризується новою рисою - уважним ставленням не лише до твору, але й до його виконавця та умов запису.

Початок та перша третина ХХ століття вважаються другим етапом в розвитку проблеми виконавства в світовій фольклористиці. Саме в цей час формуються та активно розвиваються декілька шкіл і напрямків, прихильники яких по-різному розуміли роль виконавця в процесі функціонування фольклорної традиції. З одного боку, виникає ряд шкіл, в яких роль виконавця ігнорується зовсім, а коло наукових інтересів концентрується навкруги твору, його морфології та історичного розвитку. Одночасно розвиваються напрямки, в яких творчій діяльності особистості надається значна увага. В дослідженні розглянуто фольклористичну діяльність представників Празької школи - П.Богатирьова та Р.Якобсона, проаналізовано ідеї послідовників історико-географічного методу "фінської" школи (особливу увагу звернено на теоретичні ідеї С.Томпсона, А.Тайлора та В.Андерсона). Відзначено, що формулювання В.Андерсоном "закону самокорекції" свідчило про виникнення нового погляду на проблему співвідношення традиційного й індивідуального в процесі усної трансмісії. На цьому етапі особливого значення набуває діяльність представників "етнографічного" напрямку, характерною рисою якого стає розгляд процесу виконавства через творчість окремих, найбільш талановитих виконавців. У зв'язку з цим у дослідженні розглянуто збирацьку та видавничу діяльність представників "російської" школи, братів Соколових, а також теоретичні засади й збирацьку діяльність М.К.Азадовського, який одним з перших систематично та глибоко аналізує постать казкаря, звертається до проблеми "майстерності" оповідача, детально характеризує діяльність найбільш талановитих казкарів. Його ідеї позначалися на розвитку не лише російської, але й світової фольклористики протягом тривалого часу. Аналізується діяльність О.Никифорова, дослідження якого характеризуються залученням соціологічних методик з метою вивчення процесів функціонування казки в певному регіоні та репертуару найбільш майстерних виконавців. Фольклористичну діяльність М.Азадовського та О.Никифорова можна вважати одним з найзначніших набутків другого етапу розвитку проблеми виконавства. Вплив ідей М.Азадовського та його послідовників відчувається пізні-

ше в роботах Е.Померанцевої, Р.Матвєєвої, О.Шастіної, П.Лінтура та інших.

Новим етапом розвитку проблеми виконавства можна вважати повесні десятиріччя. В українській фольклористиці в цей час іде активне вивчення окремих осередків та репертуару найбільш талановитих виконавців (переважно казкарів). У дослідженні розглянута збирацька й наукова діяльність М.Гиряка, П.Лінтура та інших дослідників, записи яких становлять надзвичайно цінний матеріал для подальшого вивчення традицій цих осередків. 50-60-і роки були надзвичайно плідними у вивченні проблеми виконавства в світовій фольклористиці. Поворотним моментом вивчення творчої майстерності епічного співаця була діяльність А.Лорда, який продовжив дослідження, розпочате в середині 30-х рр. М.Перрі. Їхні спостереження над епічною творчістю стали першим систематичним вивченням процесу оволодіння народним співцем майстерністю усної композиції. Відкриття формульного характеру мови фольклору поклало початок новому погляду на осмислення процесу виконавства.

Значна увага в роботі приділяється розвитку "контекстуального" напрямку, який набуває популярності в американській фольклористиці в другій половині XX сторіччя. Основною характеристикою цього напрямку є розгляд виконавця та його тексту як складової комунікативної події. В дослідженні детально характеризуються праці та теоретичні засади найбільш відомих представників "контекстуального" напрямку Д.Бен-Амоса, А.Дандиса, Р.Джорджеса та інших.

На сучасному етапі в українській та російській фольклористиці активно розробляється проблема виконавства, виникають нові підходи до вивчення творчої діяльності виконавця. У зв'язку з цим в роботі докладно розглядаються праці В.Гацака, С.Грици, Б.Путилова, Н.Черняєвої, К.Чистова. На цьому етапі розроблено новий термінологічний апарат, звернено увагу на необхідність проведення повторних записів та розробку експериментальних методів роботи з виконавцем (О.Бріцкіна, В.Гацак, Л.Дег), з'являються вагомі дослідження, присвячені проблемам виконавської майстерності та народного професіоналізму (С.Грица, С.Мишанич).

Проблема виконавства привертає увагу дослідників і залишається надзвичайно актуальною на сучасному етапі.

Розділ 2 - "РОЛЬ СУЧАСНОГО ОПОВІДАЧА В ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОЗОВОЇ ТРАДИЦІЇ ФОЛЬКЛОРНОГО ОСЕРЕДКУ" - теоретичний, в ньому проаналізовано постать сучасного оповідача казкової та

неказкової прози в колі проблем функціонування прозової традиції в типовому фольклорному осередку. У зв'язку з цим розглянуто особливості взаємодії творчої особистості виконавця та традиції в процесі усної трансмісії. Відзначено, що традиційність виступає однією з основних рис фольклорного твору. У традиційно-орієнтованому середовищі традиційні норми впливають на стиль життя, побут, формування світогляду та морально-етичних поглядів його мешканців. Відповідно, й-творчість виконавця фольклору не може бути цілковито оригінальною, він не виступає в ролі незалежного творця, оскільки його репертуар, манера і стиль виконання підпорядковані традиційним нормам жанру, відповідають попиту часу та аудиторії, а його творча індивідуальність розкривається в межах локальної традиції осередку. Особливу увагу звернено на те, як сам оповідач ставиться до фольклорної традиції та своїх творчих можливостей, як він сприймається іншими членами колективу в ролі виконавця. Для сучасного носія фольклорної традиції нерідко саме поняття "фольклор" здається занадто архаїчним, він асоціює його з розповідями дідуся та бабусі, або старшого покоління, й нерідко з жalem відзначає, що всі, хто його знав, уже померли. Проте він виступає носієм фольклорної традиції, й те, що ми визначаємо як фольклор, для нього є часткою повсякденного життя. Ось чому важливо визначати жанрову належність твору не лише за хрестоматійними ознаками, але й враховуючи точку зору його носіїв.

У цьому розділі також характеризується фольклорний осередок, де здійснювалися записи, та подається загальна характеристика його виконавців (типологізація за віком, статтю, репертуаром). Відзначено, що в ході експедицій було опитано понад 50 респондентів, серед яких 20 можна схарактеризувати як активних носіїв фольклорної традиції та майстрів одного чи декількох жанрів. Більшість зафіксованих творів - казки й неказкова проза (билиці та бувальщини), а також твори, які ґрунтуються на переказі й тлумаченні снів. Творчість і постаті найбільш талановитих виконавців (Г.Литовки, Д.Компанець, М.Вашенюк, М.Перепечай та М.Труша) проаналізовано більш докладно. Відзначено роль родинної спадкоємності в процесі функціонування фольклорного твору протягом певного часу (аналізується творчість виконавців, репертуар яких сформувався під впливом розповідей батьків або інших членів родини). Розглянуто вплив засобів масової інформації та друкованої продукції на творчість і світогляд сучасного оповідача. На відміну від минулого, коли активне спілкування між селянами було достатнім і майже єдиним джерелом отримання інформації, засобом формування уявлень тра-

диційного характеру, духовне життя сучасного села (складовою частиною якого виступає фольклор) зазнає значного впливу засобів масової інформації, друкованої продукції, інших досягнень цивілізації та культури. У роботі відзначено позитивні та негативні сторони впливу телебачення, радіо й книг на процес виконання традиційних за характером творів та на формування світогляду сучасного носія фольклорної традиції. На сучасному етапі в традиційно-орієнтованому середовищі складається атмосфера поваги до друкованих джерел і засобів масової інформації. Нерідко в процесі переказу твору традиційного характеру дається посилення на джерела нетрадиційного характеру. З появою майже в кожній родині радіо та телевізорів значно розширилось коло інтересів, людина відчула себе часткою не лише свого осередку, а й світу взагалі, й традиційні сюжети або місцеві новини та плітки вже не задовольняють потреби в інформації. Безумовно, усна трансмісія і сьогодні залишається головним шляхом обміну інформацією, але цьому процесу на сучасному етапі властиві нові риси. Це впливає на репертуар виконавців, їх ставлення до традиційної культури, видозміну традиційних сюжетів, а також долю окремих прозових жанрів.

У дослідженні також аналізується роль аудиторії в процесі усної трансмісії. Аудиторія фольклорного осередку розглядається як специфічний тип аудиторії, члени якої мають спільну з виконавцем "парадигму". Ця "парадигма" складається з лінгвістичних і нелінгвістичних факторів і сприяє формуванню специфічної мови символів, яку можуть зрозуміти та роздумати лише члени даного осередку. Окремо аналізується вплив "стороннього" в складі аудиторії на процес усної трансмісії. Відзначено, що наявність незнайомої людини (збирача, або когось іншого) в момент відтворення певного твору порушує "натуральний" контекст, особливо, якщо ця людина походить з іншого соціального чи культурного оточення. Характеризується вплив статевих і вікових ознак аудиторії на характер виконання та вибір репертуару. В цьому контексті аналізується роль дитячої аудиторії, яка розглядається як необхідний компонент нормального функціонування казкових сюжетів у сучасному фольклорному осередку.

Коллективна природа фольклору передбачає активне втручання слухача в процес виконання, тому при усній трансмісії кожен з членів аудиторії виступає потенційним виконавцем, який може реалізувати свій потенціал залежно від обставин комунікативної ситуації. Як правило, незмінну частину аудиторії складають лише пасивні носії фольклорної традиції, але навіть вони

мають "право голосу" в процесі творчого спілкування, й нерідко "підштовхують" майстрів-оповідачів до пригадування певних сюжетів та мотивів.

Окремо аналізується проблема виконавської майстерності оповідача. Вже на початку сторіччя дослідники розглядали категорію майстерності як надзвичайно важливу при розробці типології виконавців, а також при аналізі ролі особистості в процесі побутування фольклорного твору (праці М. Азатовського, О.Никифорова та інших). В процесі аналізу функціонування фольклорної традиції певного осередку набуває однакового значення як творчість майстерних виконавців, так і внесок пасивних носіїв, тому при роботі з оповідачами доцільна методика суцільного запису, якої дотримувався в своїх польових дослідженнях О.Никифоров. Варіанти, зафіксовані методом суцільного запису, сприяють кращому розумінню процесу функціонування традиції осередку на певному етапі. Особливості живого процесу побутування певного фольклорного твору краще спостерігати при наявності декількох (або багатьох) варіантів, зафіксованих від різних за ступенем майстерності оповідачів, а також від пасивних носіїв. Але при аналізі постатей та творчості окремих виконавців особливу увагу привертають майстри-оповідачі, здатні до відтворення традиційного сюжету з певною долею імпровізаційності. Категорія майстерності розглядається через аналіз репертуару, манери виконання та життєвого світогляду найбільш талановитих виконавців. Крім того враховується, як члени осередку характеризують власні потенціальні можливості та творчість інших. Надзвичайно важливо побачити ту межу, яка розділяє оповідача й пасивного носія фольклорної традиції. В роботі проаналізовані особливості, властиві носіям фольклорної традиції, які не лише пам'ятають певні мотиви та сюжети, але й можуть надати їм життя в певній комунікативній ситуації.

Розділ 3 - "ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФУНКЦІОНУВАННЯ УСНОЇ ПРОЗОВОЇ ТРАДИЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ (НА МАТЕРІАЛАХ СЕЛА ПЛОСКЕ)". Функціонування фольклорної традиції в часі та доля окремих жанрів на певному етапі її побутування - складний процес, пов'язаний з низкою факторів культурно-історичного характеру. Записи попередників і матеріали експедицій останніх років дають можливість простежити, шляхи розвитку усної прози протягом останнього сторіччя. В даній частині характеризується процес побутування казкової та неказкової прози на сучасному етапі, аналізується поширеність певних прозових жанрів серед носіїв фольклорної традиції порівняно з минулим сторіччям. Матеріалом для аналізу виступає казкова й неказкова проза, зафіксована в Плоскому наприкінці мину-

лого сторіччя українським фольклористом О.Малинкою, а також матеріали сучасних експедицій. Село Плоске можна розглядати як досить типовий сучасний осередок, добре обстежений збирачами минулого. Матеріали О.Малинки, Т.Стефановського, Ю.Юркевича засвідчують, що Плоске майже сто років тому привертало увагу дослідників, а сучасні записи дають підставу стверджувати, що фольклорна традиція села продовжує жити. Дослідження побудоване на порівнянні варіантів, зафіксованих від сучасних виконавців, із текстами О.Малинки. Це зіставлення здійснюється на трьох рівнях - сюжетному, мотиву та на рівні словесного тексту. В ході аналізу використана методика, застосована Б.Путиловим та Н.Черняєвою для аналізу балад, і О.Брициною для казкового матеріалу. Значна увага приділяється контексту, в якому відтворюються традиційні сюжети. В ході аналізу відзначено основні тенденції розвитку прозових жанрів на сучасному етапі й проаналізовано найбільш показові варіанти, представлені в записах минулого та наявні в репертуарі сучасних оповідачів. Загальні особливості процесу побутування прозової традиції в Плоскому відбито в таблицях, що ілюструють поширення казкових та неказкових сюжетів, зафіксованих Малинкою, серед сучасних носіїв фольклорної традиції. Слід відзначити, що в таблицях наведені результати не масового опитування респондентів (яке також здійснювалося), а лише відповіді інформантів, з якими проводилось детальне дослідження, оскільки практика показує, що при масовому опитуванні більшість інформації не відповідає дійсності, бо нерідко виконавець, який стверджує, що не чув певного сюжету, потім пригадує його в інших комунікативних ситуаціях. Дані таблиць стосуються казкових та неказкових сюжетів, які побутують у сучасному Плоскому в активному чи пасивному репертуарі носіїв фольклорної традиції.

У процесі дослідження на прикладі окремих казкових текстів аналізуються видозміни в словесній тканині та сюжетно-композиційній структурі, які можна простежити при зіставленні сучасних варіантів із записами О.Малинки, а також при зіставленні повторних записів та текстів, зафіксованих від різних виконавців. Детальний аналіз сюжетів СУС 2022 В (Розбите яєчко), СУС 327 С, F (Хлопчик та відьма) та СУС 324 А (Чудесна втеча) дає можливість виявити ступінь поширеності даних сюжетів серед сучасних носіїв традиції, простежити долю традиційних казкових сюжетів на сучасному етапі, побачити ставлення до них оповідачів та їх аудиторії. Ці сюжети обрані для аналізу, оскільки вони присутні в записах Малинки та відомі більшості сучасних оповідачів села Плоске. Крім того, на сучасному етапі ці твори стали

хрестоматійними, й наявність друкованих джерел та традиційних варіантів дає можливість проаналізувати ступінь впливу книжкової культури на сучасного оповідача.

У процесі аналізу окремих казкових та неказкових текстів характеризується комунікативний контекст, у якому відбувався процес їх передачі та сприйняття; здійснено спробу пов'язати варіативні зміни в межах мотиву з обставинами певної комунікативної ситуації (наявність дитини або збирача в аудиторії, виконання текстів "на прохання", наявність у збирача аудіотехніки або відеокамери тощо).

У даному розділі також аналізується проблема жанрової належності фольклорних розповідей, побудованих на основі переказу та тлумачення снів. Даний вид прозової творчості користується популярністю серед жіночої аудиторії старшого й середнього віку. У вітчизняній та світовій фольклористиці майже не існує досліджень, присвячених проблемі жанрової належності цих текстів. Надзвичайно цікавим є процес творення фольклорного тексту в процесі пригадування та тлумачення снів носіями фольклорної традиції. Цьому питанню в роботі приділяється особлива увага. Носій фольклорної традиції, як правило, розглядає сон як провісник майбутнього, його не цікавить "попередній контекст" (який сприяв виникненню тих чи інших образів сну), він бачить у сні самодостатню одиницю, що містить необхідну для його розуміння та тлумачення інформацію. Традиційність символіки снів підказує оповідачеві значення певних образів. У дослідженні характеризуються художні та композиційні особливості текстів, побудованих на основі переказу й тлумачення снів. Свєрсрідність композиційної структури цих текстів полягає в тому, що вони формуються з трьох складових частин. Виконавець не лише переказує свій або чужий сон та тлумачить його за допомогою традиційних символів, а й включає до переказу події реального життя, функцією яких є "підтвердження" правдивості тлумачення. За своєю природою тексти такого характеру наближаються до неказкової демонологічної прози, в багатьох текстах сюжет базується на традиційній бувальщині. Основу традиційності цих текстів складає символіка їх тлумачення, відома більшості носіїв фольклорної традиції.

У "ВИСНОВКАХ" формулюються положення, які узагальнюють основні ідеї дисертації, визначаються подальші перспективи дослідження.

Вивчення постаті та творчості оповідача сприяє розумінню шляхів розвитку традиції на певному історичному етапі. Творча індивідуальність опові-

дача жорстко обмежена традиційністю та соціально-історичними попитами часу. Ось чому, для того, щоб зрозуміти, що відбувається зараз з фольклорною прозою, слід детально вивчити репертуар та творчий потенціал сучасного носія фольклорної традиції. Традиційність побуту, моральних та естетичних уявлень сучасного селянства сприяє збереженню фольклорної традиції, що є часткою його духовного життя. Людина, погляди якої сформувались під впливом традиційно-орієнтованого середовища, свідомо та підсвідомо виступає послідовником його традицій. Традиція є основою не лише творчості, але й життя сучасного оповідача. Саме традиційні уявлення диктують оповідачеві такі правила: не розповідати в жіночій аудиторії анекдотів, розповідати казки лише в присутності дитини, з недовірою ставитись до відеокамери тощо. Творча діяльність оповідача відрізняється від авторської творчості тим, що він вважає за необхідне слідувати традиції і впевнений, що, чим більше його переказ наблизений до традиційного, тим швидше він зацікавить аудиторію. Виконавець є основним зберігачем традиції на певному історичному етапі, його репертуар свідчить про шляхи розвитку того чи іншого жанру в конкретному осередку.

У сучасному Плоскому, порівняно з минулим сторіччям, спостерігається вихід з активного побутування казкової традиції та одночасно активний розвиток певних жанрів неказкової прози. Аналіз репертуару сучасних носіїв фольклорної традиції показав, що існує взаємозв'язок між звертанням оповідача до казок у процесі творчого спілкування та наявністю в нього постійної дитячої аудиторії. Наслідки експедиційної роботи свідчать про те, що саме родина виступає основним каналом передачі та джерелом збереження творів казкового характеру. Традиційні казкові сюжети зберігаються в репертуарі тих оповідачів, які чули їх від батьків та й самі переказують дітям. Присутність дитини в аудиторії виступає фактором, що зумовлює спонтанне відтворення традиційних казок, а родинна спадкоємність сприяє їх збереженню в активному репертуарі (як приклад в роботі розглянута творча діяльність казкаря Миколи Труша та казкарки Докії Компанець, а також окремі тексти оповідачки Марії Ващенко, яка розповідає казки лише в присутності онуки). На сучасному етапі існує значна кількість казкових сюжетів, які пригадує лише один або декілька виконавців, а решті оповідачів вони невідомі. Більшість казок виступає складовою пасивного репертуару окремих виконавців.

Зовсім інші тенденції властиві процесу побутування неказкової прози. Ширший діапазон варіативності та імпровізаційність у процесі відтворення

властиві прозовим творам неказкового характеру (на відміну від казок, які навіть майстрами-оповідачами відтворюються без значної імпровізаційності). Популярність неказкової (особливо демонологічної прози) пов'язана з її жанровою належністю. У Плоскому в ході експедицій 1994-95 років було зафіксовано понад 200 прозових текстів неказкового характеру. Ці тексти характеризуються значною мірою залежності від обставин комунікативної події, в якій вони відтворюються. Умовою нормального процесу усної трансмісії білиць та бувальщин (міфологічних меморатів та фабулатів) є знання членами комунікативної події "попереднього контексту", володіння "спільною парадигмою", оскільки тексти такого характеру складаються, як правило, із контамінації традиційного сюжету та подробиць побутового характеру (в основу переказу нерідко покладені родинні стосунки, місцеві плітки, розповідь про сусідів та родичів). Ось чому при вивченні неказкової прози слід надавати особливу увагу соціальному й ситуативному контекстам.

У "ДОДАТКУ" подається інформація про виконавців села Плоске (вік, місце народження, освіта).

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Дисертацію обговорено у відділі фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України, де її було виконано. Основні дисертаційні положення та висновки викладені в 5-ти наукових статтях, а також апробовані у виступах на наукових конференціях:

"У відьми корова завжди добра". Традиційні бувальщини про відьом та міфотворчий світогляд сучасної людини // Сучасність. - 1995. - N 5. - С.103-108.

Сни: провісник майбутнього чи згадка про минуле? (до проблеми тлумачення снів носіями фольклорної традиції) // Філософська і соціологічна думка. - 1995. - N 9-10. - С.195-204.

Фольклорна прозова традиція в сучасному селі на Чернігівщині (За матеріалами нових експедиційних записів) // Народна творчість та етнографія. - 1995. - N 4-6. - С. 64-70.

Фольклорна традиція та процес переказу й тлумачення снів її носіями // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології: примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч. Колективне дослідження за матеріалами Других Гончарівських читань. - К., 1995. - С.312-317.

Усно-формульна теорія та вивчення українських дум // Народна твор-

чість та етнографія. - 1997. - N 2-3. - С. 54-56 (у співавторстві з Брициною О.Ю).

Аудиторія як складова комунікативної події // Усна епіка: етнічні традиції та виконавство. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А.Лорда. - К., 1997. - С.67-74.

Максим Рильський в історії дослідження проблеми виконавської майстерності оповідача // М.Рильський і світова культура з погляду сучасності. Тези доповідей і повідомлень. - К., 1995. - С.12.

Функціонування фольклорної традиції на сучасному етапі // Регрес і регенерація в народному мистецтві. Меценатство в Україні. Музей Івана Гончара в 1995 році. Треті Гончарівські читання. Програма-запрошення. Тези і резюме доповідей. - К., 1996. - С.22.

Фольклорна традиція сучасного поліського села // Полісся: мова, культура, історія. Матеріали міжнародної конференції. - К., 1996. - С.390-391.

АНОТАЦІЯ

Головаха-Хікс І.Є. Оповідач та динаміка усної прозової традиції. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.07 - фольклористика. - Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України, Київ, 1997.

Дисертацію присвячено питанням функціонування усної прозової традиції типового фольклорного осередку протягом часу та ролі оповідача в цьому процесі. В дослідженні розглянуто постать сучасного виконавця та його творчу діяльність. Проаналізовано вплив традиції та умов певної комунікативної ситуації на процес усної трансмісії. Аналіз репертуару сучасного оповідача й проведення зіставлення з текстами минулого сторіччя дає можливість побачити особливості розвитку фольклорної прози на сучасному етапі. У висновках відзначено, що на й сьогодні усна прозова традиція продовжує своє активне функціонування, хоча репертуар та склад сучасних оповідачів та аудиторії зазнали значних змін. Казкова проза складає, як правило, пасивний репертуар та відтворюється за наявності дитячої аудиторії. Спонтанне відтворення казок практично не спостерігається. Процес виконання неказкової прози характеризується залежністю від обставин певної комунікативної ситуації та високим ступенем імпровізаційності. Сучасний фольклорний репертуар і фор-

ми його побутування зумовлені взаємодією традиційних уявлень виконавця й впливом на нього соціально-історичних особливостей часу.

Основні результати праці знайшли відображення у наукових публікаціях.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: аудиторія, оповідач, традиція прозова, традиція фольклорна, усна трансмісія.

АННОТАЦІЯ

Головаха-Хикс И.Е. Рассказчик и динамика устной прозаической традиции. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.07 - фольклористика. - Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Ф.Рыльского НАН Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена вопросам функционирования устной прозаической традиции на протяжении времени и роли исполнителя в этом процессе. В исследовании рассмотрен современный исполнитель и его творческая деятельность. Проанализировано влияние традиции и условий определенной коммуникативной ситуации на процесс устной трансмиссии. Анализ репертуара современного рассказчика и сравнительное сопоставление с текстами прошлого столетия дал возможность увидеть особенности функционирования устной прозы на современном этапе. В выводах отмечено, что и сегодня устная прозаическая традиция продолжает свое активное бытование, несмотря на то, что состав и репертуар исполнителей изменились. Сказочная проза является составляющей пассивного репертуара и редко воспроизводится спонтанно. Наличие детской аудитории выступает необходимым условием воспроизведения сказочных сюжетов. Процесс исполнения несказочной прозы характеризуется значительной степенью зависимости от условий определенной коммуникативной ситуации и наличием импровизационности. Современный фольклорный репертуар и формы его бытования обусловлены взаимодействием традиционных представлений исполнителя и влиянием на него социально-исторических условий эпохи.

Основные результаты исследования отображены в научных публикациях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аудитория, исполнитель, традиция прозаическая,

ANNOTATION

Golovakha I.E. The storyteller and the dynamics of the oral prose tradition. - Dissertation is a manuscript.

The dissertation presented for the degree of Candidate of Philological Sciences according to speciality 10.01.07 folkloristics. - The Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology of the Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, 1997.

The Dissertation is devoted to the problems of the process of the functioning of oral prose, and to the performer's role in that process. The dissertation analyzes the contemporary performer and his creativity. An analysis of the modern performer's repertoire, as well as a comparative analysis of his texts and nineteenth-century recordings, reveals the characteristics of contemporary oral prose development. Conclusions: the active development of oral prose persists, but its performer's repertoire and profile have changed greatly since the nineteenth century. Tales generally do not function spontaneously among modern performers; only in the presence of children are audience tales told. The performance of non-tale prose is highly dependent upon the communicative situation. The contemporary repertoire and its functioning depend on the connections between traditional attitudes of the performer and the particularities of his historical period.

The results of the dissertation have been reported in scientific publications.

KEY WORDS: audience, storyteller, oral transmission, prose tradition, folklore tradition.

Підписано до друку 16.10.97 Формат 60x84 1/16
 Ум.друк.арк. 0,9 Обл.вид.арк. 1,0
 Тираж 100. Зам. 534 1997р. Безплатний
 Поліграф.д-це Ін-ту історії України НАН України
 Київ-1, Грушевського, 4

45880

AB 38.695